

УДК 37.013.73

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА ОСВІТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Утюж І.Г. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті дається аналіз концептуальних основ цивілізаційної парадигми транзитивної потенційності освіти й представлений огляд ступеня розробленості проблеми. Актуалізація проблем освіти на межі століть зумовлена здійсненням переоцінки цінностей і пошуком змісту загальнолюдської ідентичності, що формується, та нового образу світу.

The article analyzes the conceptual foundations of civilization paradigm transitive potentiality of education and provides an overview of the degree of the problem developed. Updating problems of education at the turn of the century due to the ongoing reassessment of values and finding the content becoming common identity and a new image of the world.

Ключові слова

ЦИВІЛІЗАЦІЯ, ПАРАДИГМА, ТРАНЗИТИВНІСТЬ, ОСВІТА, ПОТЕНЦІЙНІСТЬ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ, СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Вступ

Актуальність дослідження. Невід'ємним атрибутом і символом сучасної епохи стає освіта, яка поєднує долю окремо взятого індивіда з долею культури й цивілізації в цілому. У світі нестабільності й ризиків серйозною загрозою є тенденція до руйнування людського в людині (до постлюдини), коли, як зауважив Ж. Атталі, ідентифікатором людини виявляється її електронна карта. У цих умовах більше, ніж колись, актуалізується роль освіти, яка в ході історичного розвитку сформувалася як цивілізаційний механізм мобілізації ресурсів суспільства, оновлення культури й усього суспільного життя. Саме з нею пов'язується відповідь на «виклики» сучасної епохи, зумовлюючи насущність і рефлексії змісту освіти, для розуміння якої важливо звернутися до усвідомлення того, чим вона є в контексті життя, культури, цивілізації. Насадження інструментального ставлення до світу, що породило низку проблем, вимагає аналізу суспільства як цивілізаційно-культурної цінності, що сприймається як єдність через здобуття різноманіття. Прагнення знайти нові приклади й способи духовного й раціонального освоєння світу робить затребуваним дослідження цивілізаційної природи освіти в умовах переплетення й зростання інформаційних потоків, які заміщають предметність знання й репрезентують себе в здібностях людини, в активності свідомості, у розумових процесах, що визначає необхідність повернення освіти до її первісно гуманної природи.

До оновлення духовної сфери й пошуку нових ідей спонукає зниження тону цивілізації (втрата сенсу життя, культурної ініціативи). У той же час, ціннісний релятивізм і однобічність підходу до проблеми новизни, що заперечує принцип наступності, породжує потребу розуміння й вибудовування моделі цілісного розвитку. З позиції соціокультурного підходу ця трансформація не може бути обґрунтована, тому потрібна більш універсальна методологічна основа. Найгостріше методологічна обмеженість фіксується освітніми практиками, які здійснюють активний пошук методик розвитку людини.

Актуалізація проблем освіти на зламі сторіч продиктована переоцінкою цінностей і пошуком змісту загальнолюдської ідентичності, яка формується, і нового образу світу. Відбиваючи процеси взаємозумовленості й взаємозалежності різних компонентів світового співтовариства, соціально-політичні явища останнього десятиліття довели потребу вироблення й мотивування глобальної парадигми суспільного розвитку. Виявом цієї світоглядної установки стала активізація «цивілізаційного бачення світу». Сформований надісторичний феномен – ноосферна парадигма буття – визначив напрямок руху на сучасному етапі: від локальних до всезагальних зв'язків, включаючи в умови їхнього природного утворення фактор освіченості, що дозволяє великій кількості людей брати участь у функціонуванні колективного інтелекту. Світ, який розглядається в єдності різноманіття, змінює пріоритети і в освіті людини.

У цих умовах виникає світоглядна проблема доцільності включення нових змін у контекст існуючих підходів або необхідності пошуку нової методологічної основи. Перший шлях звужує можливість досягнення нових смислів змін, що відбуваються в сучасній освіті, і перспектив її розвитку та зумовлює неодмінність знаходження універсальної основи, здатної вирішити проблеми освіти комплексно, не обмежуючи дослідження рамками соціального інституту й розуміння освіти лише як феномена культури й фактора розвитку особистості, що сьогодні виступає недостатньою підставою й стримуючою причиною як наукових розвідок, так і освітніх практик, які розвиваються.

Мета статті: виявлення комплексного підґрунтя проблеми транзитивності освіти в контексті сучасних проблем глобалістики.

Обговорення проблеми

Комплексною основою, що синтезує соціокультурний, еволюційний, антропологічний, гуманістичний, інформаційний, синергетичний, інноваційний та інші, пов'язані між собою й разом з тим відносно самостійні підходи, стає цивілізаційна парадигма освіти, що висуває проблему транзитивності освіти в контексті сучасних проблем глобалістики. **Транзитивність освіти** в цьому контексті означає сполучення головного – цивілізаційного базису з усіма наступними параметрами освіти в їхньому зв'язку між собою, тобто цивілізаційного й соціокультурного, а далі з антропологічним, гуманістичним, інноваційним,

синергетичним параметрами [1]. Цивілізаційна парадигма дозволяє реалізувати нелінійно-цілісний підхід у вивченні освіти, виявити взаємодію кроскультурної спрямованості соціальних змін, що відбуваються, з транзитивним потенціалом освіти, розкрити природу освіти як системи, що самоорганізовується.

Цивілізаційна парадигма транзитивної потенційності освіти включає суперечності, що існують у сучасному світі та в освіті, в її рушійних силах розвитку, створюючи теоретико-методологічну базу для формування нових поглядів на вже відомі філософські категорії, що дозволяють по-новому побачити феномен освіти як фундаментальність єдності цивілізаційної й культурної компоненти; осмислити розрив між ними; показати, що в граничному синтезі духовної діяльності цивілізаційна парадигма освіти розглядається як сукупність системоутворюючих ідей і принципів, які є теоретико-методологічними і світоглядними основами освітньої теорії та практики, і, як наслідок, такими, що визначають шлях розвитку людства. В умовах постійно зростаючої мінливості сучасного світу, яка проявляє себе в єдності процесів наростаючого універсалізму, одноманітності й одночасного росту різноманіття, що зачіпають практично всі сторони життя людини, цивілізаційна парадигма забезпечує втілення стратегії випереджального розвитку, а з освітою, яка названа експертами ЮНЕСКО основною стартовою точкою, пов'язуються всі інші види соціальних змін.

Дослідження цивілізаційної природи освіти розширює уявлення й можливості для прийняття ідеї різноманіття світу як становлення індивідуальності в просторі загальності, для визнання необхідності виходити в освіті із загальнолюдських завдань і цінностей. Цьому сприяє зростаюче взаємопроникнення культур, підсилюючи потребу в аналізі проблем освіти в загальноцивілізаційному контексті.

При абсолютній очевидності цивілізаційного контексту освіти він дотепер не представлений у наукових дослідженнях, хоча його засади були вже закладені. Первісна модель розуміння освіти - «пайдейя» вже включала цивілізаційну компоненту, що розуміється як стан людини, яка використала всі свої можливості духовного розвитку, одержало назву «кайрос». Кайрос – ідеальний образ, результат освіти, що розвиває всі здібності людини, здатності виконувати будь-яке завдання залежно від життя, суспільних потреб і вільного покликання [2]. До цієї ж ідеї справжнього, функціонального росту самого духу, перетворення матерії знання в силу пізнання звертався в дослідженні проблеми сутності освіти М. Шелер. Цей підхід, по суті, відображає цивілізаційний контекст розуміння суті освіти як сходження до більш досконалого – висока внутрішня якість, відгук на вимоги духу й умов. Традиція розуміння освіти як способу розвитку людини, а через неї суспільства, розвивалася надалі такими мислителями, як Г.В.Ф. Гегель, К. Ясперс, Е. Фромм, Е. Тоффлер, А. Печчеї, В. Франкл.

В освіту споконвічно вкладався творчий зміст. В. Колесов при вивченні феноменологічної трансформації лексеми «освіта» й «освічений» виокремив такі напрямки змін: від первісного розуміння цілісності людини і її людяності до виділення окремих аспектів: спочатку – знаннєвої компоненти й освіченості людини, потім – її професіоналізації [3]. Сьогодні знову відбувається трансформація названого терміна й усвідомлення необхідності подолання цього поняття, розділення знань і навичок у парадигмі компетентності й компетентнісного підходу. Не виділяючи цивілізаційних підстав природи освіти, практика модифікації розуміння її змісту інтуїтивно виходить із цивілізаційного освітнього контексту. Існуюче в науковій літературі розмаїття підходів і дефініцій розуміння освіти зумовлене, насамперед, багатогранністю й системністю аналізованого об'єкта, а також еволюцією наукового знання від монологічної реконструкції культурного універсуму до варіативної, плюралістичної, мультипліцитної парадигми. Філософські концепції освіти, сформовані в ХХ ст., і представлені в них образи освіти згруповані О. Огурцовим і В. Платоновим у дві позиції: позицію трансценденталізму – свідомість - про - світ освіти, та іманентну позицію – свідомість – в - житті освіти [4]. Осмислення феномена освіти включається в світоглядно-методологічні, гносеологічні, онтологічні й аксіологічні проблеми буття Універсуму й окремо взятого суспільства. Про тенденції впливу освіти на різні сторони життя сучасного людства пишуть багато авторів, серед яких: Б. Саймон, А. Урсул, С. Глазачов, Б. Гершунський, В. Воронкова, В. Воловик та ін. [4; 5].

Про роль освіти як прискорювального чинника розвитку, який кардинально змінює суспільство, стверджує І. Ільїнський [6]. Одним із перших зв'язок цивілізації з освітою простежив Е. Тоффлер [6], який для кожної з трьох хвиль світової цивілізації виділив властиву їй специфіку виробництва, трансляції та засвоєння знань, тобто специфіку освіти; ним аналізується тенденція змін у розумінні й підході до освіти – від виробництва й умови спеціалізованого знання й технологій до синтезу навчання з різних сфер діяльності у відкритому освітньому просторі. Філософська основа й технологічний вплив на глибинні процеси культуросвіти і формування ментальних характеристик людини й суспільства, людинотворчих функцій освіти, що мають цивілізаційний масштаб, представлені Б. Гершунським [7]. Новому розумінню ролі освіти в цивілізаційному розвитку сприяє дослідження А. Субетто й Н. Селезньової, де аналізується цивілізаційна логіка розвитку людства на базі концепцій Великої Логіки Соціоприродної Еволюції (логіка руху соціоприродної суперечності й соціоприродної кооперації) і тлумачиться сучасна цивілізація як інтелектуально-інформаційна, або цивілізація освітнього суспільства, у якому відбуваються процеси експансії освіти на суспільство в цілому. Автори наголошують, що не освітня послуга, а сама людина, її якості повинні стати головним продуктом такого суспільства [8]. Із процесом самовизначення та із самоідентифікацією

людини пов'язана концепція метаосвіти, запропонована колективом філософів Ставропольського державного університету, який розглядає метаосвіту (на відміну від традиційного сприйняття освіти як підготовки до потрібних суспільству видів діяльності), що базується на розумінні людиною свого місця й призначення в оточуючому її світі. Питання розуміння освіти як процесу становлення й розвитку особистості, самореалізації суб'єкта культури у світовому цивілізаційному процесі піднімають у своїх працях О. Пелипенко, І. Яковенко, Е. Пушкарьова та ін. [9]. З позицій екології Буття проблема освіти висвітлюється в роботах О. Долженко, К. Корсака, В. Розіна та ін. Автори зазначають, що тілесна й духовна ідентичність людини вимагає системи освіти, у якій, поряд з наукою, відтворювалися б усі основні форми її ставлення до світу. Освіта трактується ними як сукупність процесів, завдяки яким у людини на основі її власної діяльності, спрямованої зсередини і ззовні, розвиваються здатності, уміння, навички до синтезування нового знання [10]. Роль освіти в життєвому світі особистості досліджують Л. Анциферова, О. Піддьяков, які пов'язують розвиток цивілізації, окремих суспільств і особистостей з дією двох протилежних і взаємозалежних напрямків соціальних впливів: а) зі стимуляцією учіння, навчання й психічного розвитку; б) із протидією учінню, навчанню й психічному розвитку, дія яких, на думку О. Піддьякова, зумовлена загальними законами управління будь-якою системою.

Зв'язок освіти, культури й цивілізації, де культура й цивілізація розглядаються як близькі, але не однозначні за змістом процеси, що пов'язані через менталітет, формований освітою, з культурою, яка визначає цивілізаційні процеси, аналізується в працях Н. Абрамової, Н. Наливайко, Н. Карлова, Л. Сандакової та ін. У роботах Л. Сисоєвої зауважується, що освіта виконує інтегруючу функцію, як і цивілізація, формуючи менталітет (соціальний характер), на базі якого утвориться нова культура в загальному руслі цивілізаційного процесу. У дослідженні проблем освіти зростає роль синергетичного підходу, що найбільш продуктивно виявив цивілізаційні параметри глобальної еволюції та місце в ній людини, а це сприяє розгляду освіти як цивілізаційного механізму історичного процесу в єдності з культуроутворюючими чинниками. Звернення до методології синергетики зміщує акценти у вивченні проблеми освіти з результативної на динамічну, процесуальну сферу, і це сприяє вивченню освіти як нерівноважної, нестійкої системи, яка самоорганізовується й володіє певним запасом негентопійної стійкості. З позиції синергетики, співвідношення порядку й хаосу, монологу й діалогу, ідеї відкритості, нерівноважності в галузі освіти і виховання розглядаються питання О. Князевою, С. Курдюмовою, М. Каганом, В. Васильковою, В. Балхановим, О. Сєдовим та ін. [11].

Проблема кроскультурних процесів і їх вплив на освіту досліджується в працях Д. Радьяра, Е. Маркаряна, Г. Лукічева та ін. Одним із перших, хто виділив проблему глобального духовно-

практичного синтезу, здатного сформуванати новий тип світогляду й духовності, був В. Фофанов, який переконаний, що найважливішу роль у цьому процесі відіграє механізм рефлексії. Інтеграційні процеси в освіті досліджуються І. Левяшем, П. Скоттом, М. Карловим та ін. Особливості освітньої політики в умовах світу, який глобалізується, є предметом аналізу Ф. Майора, І. Жуковського, В. Губарева. У суспільстві, що опирається на знання й інформацію, при постійно зростаючих інформаційних потоках і внутрісоціальному генезисі інновації, загострюється потреба в самостійному пошуку, у здатності добувати (відкривати) знання. Це зумовлено потребою в освіті як безперервного процесу розвитку людини, яка вимушена постійно формувати себе з метою забезпечення власної відповідності умовам буття, які постійно змінюються. Проблема безперервної освіти досліджується багатьма вченими (В. Філіпов, В. Євстигнєєв, А. Сухинін, Л. Куракіна, В. Балханова, Л. Сисоєва та ін.), які розглядають її в контексті гуманітаризації й фундаменталізації освіти. Зміна уявлень про фундаментальність освіти значно впливає на розширення знань про природу інженерної освіти, що трансформується до завдань екології буття людини (В. Фріке, В. Фетіскін, І. Панін, Т. Сохраняєва, М. Ушакова, В. Шадриков та ін.). Дослідженню соціальних процесів, що відбуваються у сфері освіти, присвячені роботи В. Турченко, П. Штомпки, Ж. Тощенко, Ф. Шереги та багатьох інших.

Висновки

Аналіз наукової літератури показав, що, незважаючи на теоретичну розробленість проблем освіти, у дослідженнях не визначений взаємозв'язок культурного й цивілізаційного розвитку в контексті транзитної потенційності освіти, не вивчаються її цивілізаційні підстави, співвіднесеність освіти з іншими формами й структурами цивілізації. Деякі автори (Е. Тюгашев, О. Івоніна, М. Требін, В. Кабрін, О. Муравйова, В. Агранович, А. Мойсєєва) останнім часом звертають увагу на поняття транзитивності, проте тільки в значенні перехідності, тому виникає потреба в доповненні і взаємоузгодженні дефініції. Виділення цивілізаційного контексту освіти дозволяє розширити уявлення про її природу й можливості, виявити нові проблемні ситуації як у самій освіті, так і в сучасному світі у цілому.

Перспективи подальших досліджень: аналіз кроскультурних процесів та їх вплив на освіту.

Джерела

1. Иванкина Л. И. Сысоева Л. С. Персоналистическая модель образования в контексте современной цивилизационной парадигмы // Образование в Сибири. Журнал теоретических и прикладных исследований. – Томск, 2007. - № 14 – С. 3 – 7.

2. Розин В. М. Философия образования: Этюды – исследования / В. М. Розин. – М.: Издательство Московского психолого – социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2007. – 576 с.

3. Колесов В. В. Культура речи – культура поведения. – Л.: Лениздат, 1988. – 271 с.
4. Саймон Б. Общество и образование. – М.: Прогресс, 1989. – 200 с.; Наливайко Н.В. Философия образования: некоторые проблемы формирования концепции: учебное пособие. – Новосибирск: Изд-во ГЦРО, 2000. – 141 с.; Огурцов А.П., Платонов В.В. Образы образования. Западная философия образования. XX век. – СПб.: РХГИ, 2004. – 520 с.
5. Воловик В.И. Философия педагогики. – Запорожье: Просвіта, 2003. – 152с.; Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник Запорізької державної Інженерної академії: Збірник наукових праць / Гол. Ред.. В. Г. Воронкова. – Вип. 34. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2008 – С. 31 – 50.;
6. Радьяр Д. Планетаризация сознания: от индивидуального к целому. – М.: REFLbook, 1995. – 304 с.; Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: Научное издание. – М.: «Academia» - «Наука», 1999. – 724 с.; Ильинский И. Образовательная революция. – М.: Изд-во Московской гуманитарно-социальной академии, 2002. – 529 с.; Сысоева Л.С. Современное образование как педагогическая стратегия конвергентности региональных и общецивилизационных ценностей // Иностраный язык и иноязычная культура в образовании. – Томск: Изд-во ТГПУ, 2002, с.6–13; Семененко И.С. Глобализация и социокультурная динамика: личность, общество культура // Полис. – 2003. – №1. – С.5–23.
7. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций): Учебное пособие. – М.: Совершенство, 1998. – 608с.
8. Субето А. И., Селезнёв Н. А. Теретико-методологические основы качества высшего образования. – СПб. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 136 с.
9. Пелипенко А. А., Яковенко И. Г. Индивидуализация и самореализация субъекта культуры в мировом цивилизационном процессе: от индивида к личности // Мир психологии. – 1998. - № 1. – С. 3 – 20.
10. Долженко О. В. Образование в условиях кризисного социума // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. М.: Прогресс – Традиция, 2003. – С. 546 – 560; КОРСАК К. В. Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади «людина – суспільство – освіта» на початку ххі століття // дис... д-ра філос. наук: 09.00.10 / АПН України; Інститут вищої освіти. — К., 2006. — 461 арк.
11. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. – М.: УРСС, 2003. – 310 с.

Стаття надійшла 26.08.2009 р.